

JORNADES D'ESTUDI - DE LA VINYA A LA FASSINA
Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya

L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ
27 i 28 de setembre de 2013

LA VINYA A MALLORCA DESPRÉS DE LA CONQUESTA CATALANA: UN CONREU DE COLONITZACIÓ FEUDAL?

Ricard Soto, UB, juliol 2013.

La prohibició corànica de consumir vi va fer que a les societats musulmanes del Mediterrani la vinya es veiés reduïda a formar part d'un sistema de policultiu on el seu paper consistia en proporcionar raïm i panses. La colonització feudal produïda després de la conquesta de 1230 va fer d'aquest conreu un dels elements més importants de la reorganització agrària, arribant-se a assolir una expansió molt considerable de la producció de vi.

Que la vinya constitueix una de les característiques del paisatge agrari mediterrani des de temps molt pretèrits, i Mallorca no resulta una excepció, no pot ser posat en dubte. Tanmateix, hom pot preguntar si els dos moments de ruptura agroecològica que suposen la colonització àrabo-berber i la posterior colonització catalana van incidir fortament en la presència i paper de la vinya. El que pretenem en aquest paper és presentar indicis, sobretot documentals, de que aquesta doble ruptura sí tingué conseqüències concretes i importants.

El problema de la vinya a les Illes Orientals d'al-Andalus

Des de la seva introducció abans de la conquesta romana, la vinya ha estat present a la península ibèrica i les illes Balears, però la qüestió no és la de la seva presència en sí, sinó la de la seva importància i el seu paper. A l'Imperi hi havia dos tipus de conreus vitícoles, per una banda el de les explotacions dedicades al policultiu, on la vinya era un element més d'una agricultura de subsistència, i per l'altra una viticultura comercial, dedicada a la producció i venda de vi fins i tot a mercats externs. Alguns indrets de

l'imperi, particularment a la Gàl.lia i a Itàlia destacaven en aquest aspecte, tot i que i sembla que a les Balears el vi també tenia alguna importància¹. L'abast de la vinya en aquesta època ens resulta desconegut.

La llarga etapa dels “segles obscurs”, durant la crisi de l'Imperi, la ocupació dels vàndals i la dominació bizantina, només ens permeten suposar una tendència creixent a l'abandonament de conreus especulatiu² i una tendència als conreus de subsistència, amb una accentuada tendència al policultiu promiscu, vinya inclosa.

Durant els tres segles d'ocupació musulmana la vinya continuà existint, ja que hom troba alguna referència cronística³, i posteriorment hom troba referències a vinya tan immediates a la conquesta que difícilment podien haver estat introduïdes pels colonitzadores en tan poc temps.

Un bon tema de polèmica és el del consum de vi a al-Andalus. Per una banda, el consum d'aquesta beguda era objecte d'interdicció religiosa, però per una altra consta que el seu consum era elevat, consentit i celebrat⁴. Com totes les prohibicions religioses, aquesta anava de la mà dels diferents episodis de rigorisme, i no resulta descabellat pensar que l'època taifa seria una època propícia per a la violació de la norma, mentre que els períodes almoràvid i almohad, almenys en el seu inici, donarien lloc a uns reptes de puritanisme⁵. Però fins i tot durant els moments de més zel religiós, la prohibició del consum de vi no tenia per què afectar la vinya, ja que els productes d'aquesta poden ser consumits en forma de raïm, panses, most o vinagre, productes sobre els quals no hi ha cap mena de prohibició.

¹Segons Didor de Sicília, els indígenes de les Balears majors consumien vi en quantitats ingents, mentre que Eivissa estava plenament integrada en el comerç del vi púnic. D'època baiximperial o tardorromana és la premsa de vi trobada a Can Maiol, Felanitx. “*En definitiva, després de la conquesta de 123 aC les Balears es convertiren en un focus vitivinícola de gran transcendència, no només localment, sinó que la qualitat dels seus vins, altament valorats per la societat romana don a l'arxipèlag una repercussió generalitzada en el conjunt de l'imperi*” (P. Marimon, “El vi: cultura a l'Antiguitat balear”, *Historica.cat* (Revista digital d'Història), n. 43).

² G. Rosselló, 1973.

³ A la crònica d'al-Zuhri del segle XII hom no esmenta la vinya, ni per a destacar la seva absència, com sí fa, en canvi, amb l'olivera (Barceló, 1984). En la famosa descripció de l'illa pertal de Pere Martell, per tal d'incitar a la conquesta, la vinya té un paper molt petit, però s'hi esmenta: “...*Les 13 parts <districtes o ajza> són poblades, les quals són planes e són lluny de muntanyes, e són molt bones per blats, molt han de forment e d'ordi, quays han fretura de fruites, oliveres no han, **nodreixen poques vinyes**, són riques d'ovelles e d'altres bestiar, de pous beuen, e moltes vegades d'aigües reebudes en cisternes e en fosses en temps de pluges, per ço que dretament sien semblants a les parts d'Urgell en molt de coses*” (Rossello Verger, 1974, pp. 315-316).

⁴T. De Castro, 1996.

⁵ D. Urvoy, 1972

Sia com sia, l'existència de vinya a Mayûrqa està acreditada. Formaria part del policultiu de les zones rurals i periurbanes, com veurem a continuació...

Més que l'origen de la vinya, el que interessa és el seu paper econòmic. No representa el mateix un conreu promiscu, on les vinyes alternen amb altres arbres, que l'especialització vitícola, dedicada a la comercialització. Els primer exemples documentals de que disposem ens parlen d'una viticultura promiscua: A l'alqueria Hulxarig, d'Inca, al 1243, s'esmenta l'associació de *trileas* amb figueres: "*Item dono tibi quodam figerale que se tenet cum cumba et amigdalario et trileas que sunt sub figerales que cum Berengarii Vineis dimidit*"⁶. Fins i tot molt més tard, quan la vinya ja s'havia expandit, i havia arribat a una certa especialització en alguns llocs, encara alternava amb altres conreus, particularment arborícoles⁷. És l'exemple de 1286, on s'estableix a la parròquia de Bunyola "*quoddam trocium vinee cum terra in qua plantata est dicta vinea, cum omnibus olivariis et aliis arboribus diversorum generum quos ibi sunt et decetero fuerint*"⁸. O bé, a la venda, al 1293 de "*medietatem illius vinee cum medietatem trocii terre in qua dicta vinea est cum olivariis et cum arboribus et cum plantis diversorum generum*"⁹

1) Paper de la vinya en el procés de colonització agrària després de la conquesta:

El conreu de la vinya, com el de l'oli, constitueix un aspecte fonamental de l'expansió tant urbana com feudal a la Mediterrània nordoccidental¹⁰. En síntesi, el vi esdevingué el símbol d'una agricultura urbanitzada, en estendre les ciutats llur influència sobre els respectius rerapaïsos, cercant uns rendiments immediats i monetitzables, molt lluny de l'agricultura de subsistència de consum agrari directe basada en els cereals anterior al segle XI, àdhuc a les zones mediterrànies. En aquest sentit, el vi és un dels elements que sintetitzen més bé la lògica rendibilista del sistema senyorial amb les expectatives dels pagesos, en ser un dels productes que més depenen del mercat. De fet, la producció de vi per a consum propi devia ser relativament minsca, i la major part de la producció devia

⁶ E.C.R. 342 f. 154v

⁷ F. García Oliver (2004)

⁸ ECR 349 f. 1271v

⁹ E.C.R. 353 f. 223v/224

¹⁰ Així ha estat palesat per a diverses zones d'Itàlia (Pini, 1974) i de la Península Ibèrica), particularment per al cas de Barcelona (Bonnassie, 1979), pp. 448-456).

comercialitzar-se. En el cas de Mallorca resulta extraordinàriament simptomàtic que tots els pagaments de rendes de vi (reials o senyorials) s'estipulen en moneda, mentre que el blat i l'oli s'estipulen en espècie¹¹. La comercialització del vi, doncs, havia estat prèvia al pagament del cens, delme o qualsevol altra renda, i havia estat duta a terme pel propi pagès.

En data tan primerenca com el 2 d'agost de 1240 hom troba ja una exportació de 1.500 quaters de vi (4.680 litres) a València¹², per la qual els transportistes reben 7 lliures jaqueses. Deu anys havien passat des del moment de la conquesta, i en deu anys és possible que les plantacions de vinya a l'illa ja haguessin començat a donar resultats¹³.

El 3 d'agost de 1256¹⁴), tanmateix, el batlle Bernat de Font reconeix haver rebut 230 *migeroles* (¹⁵) de vi de Pantaleó de Barcelona i de Ramon Berenguer, "*cives Massilie*", pels que els hi adeuta la quantitat de 266 besants sarraïns d'Alexandria. Es tracta, sens dubte, d'una 'importació', tot i que el document no especifiqui la procedència del vi, sinó la dels venedors. Possiblement pel 1256 Mallorca encara no havia assolit el límit "òptim" d'autoabastament de vi, conseqüència d'una encara pobre extensió del vinyar.

Algunes de les referències respecte el vi a Mallorca están lligades a l'única comunitat que va viure la ruptura de la societat islàmica a la cristiana sense patir-ne les conseqüències, els jueus¹⁶. Els jueus utilitzaven un vi sense aigua i sense intervenció de no jueus en la seva elaboració, "*vino judayco*". Suposo que el preu d'aquest vi seria superior al del vi grosser, encara que fos només per la seva puresa. El cas és que al 1242 el vi jueu, sense aigua, valia 8 diners per quarter¹⁷. Una dada aïllada i descontextualitzada perquè ingorem les característiques del mercat del vi "jueus", d'on procedia? estava sotmès (com quasi tots els productes consumits per aquesta comunitat que era una infinita font de riquesa per als monarques) a càrregues excepcionals? En qualsevol cas, el que sí podem dir és que quinze

¹¹ Soto, 1997.

¹² E.C.R. 343 f. 276

¹³ A. Serra (Serra, 1993, p.285) explica que el contracte de complantatio contempla un temps d'entre 4 i 7 anys per a l'època de plantació.

¹⁴ (E.C.R. 344 fòl 69

¹⁵ La *migerola* és una mida per a fluids no pròpia de Mallorca, sinó de Catalunya (Bisson, 1985, pp.302-303) o Provença (Alsina, Feliu, Marquet, 1990), d'equivalència indeterminada. És clarament un diminutiu de mitjera, i, tenint en compte que el sistema mètric es basava en múltiples i submúltiples de 4 (com la quartera i la quarterola), i que la mitjera de Malloreca utilitzada a Mallorca devia ser la rossellonesa, equivalent a 15,0419 lt., devia ésser de 3,76 lt., molt semblant a un quarter de Mallorca, de 4,10 lt.

¹⁶ Soto, 1978

¹⁷ ECR 342 f. 77v

anys més tard, al 1257, un quarter de vi “sense aigua” valia 4 diners, la meitat¹⁸. Crec que la única interpretació possible és que en un espai de temps molt breu la vinya i la producció de vi ja havien assolit unes dimensions considerables.

2) Característiques del conreu de la vinya:

La documentació mallorquina, malgrat la seva relativa riquesa a esments de vinya, no resulta gaire explícita respecte de les característiques del seu conreu de la vinya, no ja pel tan sols pel que es refereix a aspectes aitals com la producció i rendiments, sinó a aspectes tan elementals com si es tractava de ceps o emparrats (*trileas*)¹⁹.... A vegades sembla, fins i tot, que el nom *vinea* no sigui sinó un nom genèric que encobreixi un tipus de conreus diferents. L'extensió constitueix un altre dels aspectes poc explícits, encara que d'aquests tenim algunes notícies que ja s'han esmentat. Per últim, la localització de **zones vitícoles** és gairebé l'únic aspecte que la documentació consultada permet destriar amb una certa seguretat.

La vinya a Mallorca molt sovint va ser una opció per tal de paliar les deficiències climàtiques del conreu de cereals²⁰. En l'ordre de prioritats del procés de colonització agrària, la vinya anava darrera del cereal. Quan a l'any 1264 l'infant Jaume reconegué "*ce utilitatem nostram si Raffallum Bibas Huaxaragib, quod est in termino Sancte Eulalie et est .iiii. jovatarum et est de portione quondam domini Nunoni Sancii, plantetur vineis cum sit foret exterile ad laboratione panis, de mera liberalitate mea*"²¹, s'evidencia aquest extrem. En aquells moments, el futur Jaume II estava encetant un procés de rendibilització del seu futur regne. L'extensió d'aquest regne, independentment de l'equivalència de la jovada, era important²², encara que hom ignora fins a quin punt tot es va dedicar a vinya.

Tot i que la major part de les notícies de plantació de vinya es refereixen a mesures concretes²³, de vegades s'hi esmenta les dimensions, com a l'establiment, al 1247,

¹⁸ ECR 344 f.263.

¹⁹.- En molt pocs casos s'estipula de què es tracta. Per exemple a E.C.R. 342 fol 224 és possible que hom parli de **ceps**, però encara aquest és un cas dubtós!. L'esment a **trileas** (vinya suportada, emparrat) tampoc és massa explícit: per exemple el cas citat a la nota 7 de l'alqueria Hulxarig d'Inca, l'any 1243. Veure A. Serra (1993, p. 284) per al concepte de *trilea* a Catalunya.

²⁰ M. Oliver, 1993.

²¹ ECR 345 f. 217

²² Entre 12 i 45 Hes. Veure A. Mas i R. Soto (2007) i P. Pérez (en premsa)

²³ Com l'establiment al 1266 d'un tros de terra a la vall de Bunyola "*ad vineam faciendam*" (E.C.R. 345 fol 265), un altre tros de terra al mateix lloc també al 1266 "*ad vineam faciendum*" (E.C.R. 345 fol 271v-272, o una "*sortem terre... in qua est plantata*

d'un honor a l'alqueria Benifrangi de Montuiri estipulant "*quod ibi plantes una quarterata de vinea, et vindemia non tenearis dare mihi nisi quintu*"²⁴, i en ocasions aquestes dimensions són considerables considerables, com quan al 1264 Guerau Bremona demana llicència per plantar-hi vinya a l'alqueria Benifarda, de Felanitx sobre una extensió de 20 quarterades (14,2 Hes.). El permís l'hi és concedit un cop la possessió va ser mesurada pels agents del batlle, els quals visitaren aquella terra i havent tingut consell decidiren que era apta per plantar-hi vinya²⁵. Al 1266 Bernat de Cunills sol.licita permís del batlle reial Pere de Caldes "*petens et suplicans quod haberet licentiam et possessionem plantando vinem in quendam honore suo quod est .xii. quarteratas quod habet in alqueria sua de Manacor*" tingut per Nunó Sanç, llicència que li va ser concedida²⁶. Tenia, llavors, una extensió de nova plantació de més de 8,5 Hes. Al 1271 Guillem Rubí estableix 10 quarteres de terra (7,10 Hes.) "*ad meliorandum et vineam plantandum*" al seu rahal de Ciutat, tingut per alou a la porció que fou d'en Nunó Sanç²⁷.

En un context en el qual la colonització agrària encara no havia assolit els seus màxims, la vinya era també una opció per fer noves roturacions, com ara palesa els exemples de Bunyola al 1269, en que s'hi estableix "*unum trocium garrigie ad plantandum vineam*"²⁸. Evidentment, en aquest cas la plantació de vinya suposa una roturació o "rompuda" de terres "improductives" (malgrat que la garriga sempre podia ser aprofitable des de diferents punts de vista). De la mateixa manera, al 1276 el Batlle reial Arnau d'Illa establí a Bartomeu Mateu, tutor de Ferrer Mateu i de Mateua, fills del seu germà Mateu "*quod possitis unam quarteram vinee plantare in dicta alqueria scilicet in dicta garriga*"²⁹. Això pel que respecta a les extensions, que com es pot veure rebasaven en alguns casos, de molt, el que es podrien considerar explotacions d'autoconsum, tractant-se clarament d'explotacions de caràcter comercial.

Els preus resulten difícils de determinar, atès que poques vegades posa en relació els preus amb les extensions, i tampoc sabem la proporció de vinya respecte et total de

iam vinea et ad plantandum" (E.CR. 345 f. 272).

²⁴ ECR 341 f. 160

²⁵ ECR 345 f. 213

²⁶ ECR. 345 f. 282v

²⁷ ECR. 348 f. 3v

²⁸ ECR. 347 f. 42

²⁹ ECR 348 f.336

terra, la seva qualitat i producció, ni els pagaments i concicions a què es trobava sotmesa la compravenda. Tanmateix, sabem que al 1281 van ser venudes a Inca 11 quarterades i mitja de vinya per 21 lliures reials de València, és a dir, 36,5 solidos aproximadament per quartera³⁰. Al 1294, a Ciutat, es van vendre 13 quarterades i mitja per 23 lliures, uns 34 solidos per quartera³¹. Tanmateix, al 1280, a Canarrossa, 2 quarterades de “terra cum vinea que ibi est et cum arboribus que ibi sunt”³², havia costat 25 solidos, 12 solidos i mig per quartera.

Algunes explotacions haurien de proporcionar una producció considerable. Una sola alqueria de les Muntanyes, la Calobra, objecte de diverses concessions, pagava un cens del vi anual de 400 quarters (1.248 litres), al llarg dels anys 1249³³, 1256³⁴ i 1266³⁵. El valor monetari estaria entre 1.600 i 3.200 diners, o sigui 6,66 i 13,33 lliures (veure infra). Si calculem el cens en un cinquè de la producció, això representaria 2.000 quarters, 62,4 hl. de vi anuals, una quantitat gens menyspreable, i expressat en valor monetari, un preu d'entre 8 i 4 diners per quarter, 33,33 a 66,67 lliures. La importància del vi a les Muntanyes ens resulta, però, desconeguda per a aquesta primera fase, ja que sols tenim les vendes reials de l'any 1275 (8 lliures re. val.) que, de tota manera, resulta poc important; el 3,13% de les vendes de vi d'aquell any³⁶. I això de fet sembla poca cosa comparada amb l'exemple de l'alqueria de la Torra Major de Banyalbufar, al 1272³⁷, analitzat més tard, i que contenia dues cubes de 80 somades i una bota amb 3000 quartins de vi (800 Hl.), el que tindria un preu en el mercat de 325 lliures reials de València, 6.500 solidos.

La geografia de la vinya a Mallorca.

El conreu de la vinya i la producció de vi a Mallorca, a l'actualitat, se centren en algunes contrades molt concretes, com algunes àrees del Raïguer o migjorn i Llevant. De fet, pràcticament tota l'illa permet el conreu de la vinya, i el que va determinar la seva expansió des de la conquesta és una qüestió de cost d'oportunitats. Com ja he

³⁰ ECR 350 f.41

³¹ ECR 353 f.166v/167 i 180v/181.

³² ECR 349 f. 41.v,

³³ ECR 341 f. 168v

³⁴ ECR. 344 f. 149

³⁵ ECR 345 f. 185

³⁶ ECR 348 f.196

³⁷ ECR 348 f.37v

assenyalat, el conreu de la vinya era alternatiu al del cereal. Això es veu en diferents notícies documentals, ja citades, en que es donen ordres i permisos *plantetur vineis cum sit foret exterile ad laboratione*. Val a dir, en aquest sentit, que l'expansió geogràfica de l'illa assoleix tot Mallorca. En diferents estudis ja publicats vaig recollir aquestes referències³⁸, que quasi tripliquen el de concessions per estendre l'olivera, un altre gran factor de l'expansió de la nova agricultura mallorquina. S'hi han trobat referències a vinyes a 83 alqueries de tota l'illa, el que no resulta, segurament, sinó una petita part del total d'alqueries on s'havia començat a plantar vinya. No hi ha cap terme on no hi hagi vinyes, ara bé, el nombre de documents que esmentin vinya depèn de l'irregular repartiment de referències documentals. Per circumstàncies en certa manera fortuïtes, termes com ara Bunyola i Sóller tenen una gran quantitat de documentació respecte la localització del vinyet, mentre que a alguns termes com per exemple Inca o Ciutat de Mallorca, estan infrarrepresentats documentalment, tot i que ens consta que la seva producció vitícola era molt superior.

La principal font per a establir la importància de la vinya resulten els drets reials. A la Mallorca dels segle XIII els drets reials eren subhastats (encantats) i el comprador o arrendador s'encarregava de recollir la collita³⁹, en el que de fet representava una modalitat a gran escala dels contractes d'esplet⁴⁰. Quins drets representaven exactament, i sobre quins territoris concrets s'aplicaven resulta, fins i tot a l'hora d'ara, difícil de determinar. No és un delme, sinó *el conjunt de drets del rei (que en ocasions, sobre explotacions de les quals té el domini directe, inclouen el cens) sobre les explotacions de la part reial*, i això fa que les vendes de drets reials, durant el segle XIII, siguin molt poc fiables per tal de determinar l'evolució de la producció. Però no hi ha dubte que el volum dels drets reials guarda una relació directa amb aquesta, i en aquest sentit hom pot assegurar que al llarg del segle XIII les quantitats augmenten molt, i que se centren en algunes zones molt concretes de l'illa. Les zones més importants resulten ser Ciutat de Mallorca i Inca. Bunyola, Felanitx i Canarrossa (Alaró, sobretot, magrat estar molt ben documentats per les notícies de plantació de vinyes, representen unes quantitats molt més minces. La relació entre

³⁸ Kirchner i Soto, 2006. Soto, 2013; Soto, 1997. La documentació recollida se centra en 208 documents que donen notícia de vinyes localitzables en diverses alqueries o termes, 76 documents que es refereixen a la venda de drets reials sobre el vi, i 45 que són permisos expressos per plantar-hi vinyes. Tot procedeix de l'Arxiu del Regne de Mallorca, sèries d'Escrivania de Cartes Reials (ECR), Pergamins de Reial patrimoni i Audiència i protocols Notarials, además del Delmari de 1310 procedent de l'arxiu Capítular de Mallorca.

³⁹ Soto, (1997)

⁴⁰ El contracte d'esplet (jus expletendi) implica la compra de la collita per anticipat.

viticultura i comercialització és més evident que en el cas dels altres conreus, ja que mentre que el blat i l'oli, els altres productes agraris sistemàticament objecte d'encant, expressen els seus valors en espècies (quarteres de blat o quartans d'oli), el vi és venut sempre en metàl·lic⁴¹.

Ciutat de Mallorca, capital d'una illa sovint qualificada de “megalocéfàlica”, seria el principal mercat del vi, tant per a consum urbà com per a exportació o importació. El conreu especulatiu de la vinya era bàsicament urbà⁴², i el terme de la Ciutat, inclou algunes de les referències a plantacions de gran extensió, com la del rahal Bibas Huaxaragib al terme de Santa Eulàlia Eulalie de 4 jovades abans esmentat, o la de les 10 quarteres de terra (7,10 Hes.) "*ad meliorandum et vineam plantandum*" un rahal de Ciutat, tingut per alou a la porció que fou d'en Nunó Sanç⁴³. La vinya constituïa un conreu immediat a la ciutat, com palesa l'establiment d'una "*vinea ante domos vineari que est ad plantandum*" amb el mur de Ciutat⁴⁴. Si hom veu el preu d'algunes de les vinyes que vorejaven la Ciutat, i les relacionem amb els preus que hem vist abans, podem deduir que es tractava d'explotacions importants, com la que recull un subhasta una vinya a Ciutat de Mallorca al 1279⁴⁵. En aquesta notícia documental conflueixen diversos aspectos que denoten una vinya urbana “especialitzada”, on fins i tot s'hi esmenten "*una cuba et .iii. botis*".

La vinya estava en plena expansió, ja que es descriu com *vineam in parte plantata et ad plantandum*", i a més amés apareix lligada a un personatge clau en la expansió de la vinya com ara Jaume Picany, el responsable de la colonització vitícola de la zona de Felanitx als anys 1257 i 1258⁴⁶.

QUADRE 1. VENDES I ESTABLIMENTS DE VINYA A LA CIUTAT DE MALLORCA

⁴¹ Això vol dir que el seu valor sempre s'expressa en moneda, tot i que es tracti de moneda de compte.

⁴² Pini (1974); Salrach (1993 i 2001).

⁴³ ECR 348 f. 3v

⁴⁴ ECR 347 f. 116

⁴⁵ ECR 349 f. 4v, any 1278

⁴⁶ Soto (1985).

OPERACIÓ	OBJECTE	EXTENSIÓ	PREU	CÀRREGUES	LLOC	ANY	REF.DOC.
Ordre de plantació de vinyes		4 jovades			Raha lBibas Huaxaragib, quod est in termino Sancte Eulalie	1264	ECR 345 f. 217
Establiment	"ad meliorandum et vineam plantandum"	10 quarteres de terra		Alou	Rahal a Ciutat	1271	ECR 348 f. 3v
Venda	"trocium vinee plantata				Ciutat	1274	ECR. 348 f. 218v
Establiment	Vinya				Mur de Ciutat	1274	ECR 347 f. 116
Venda	Trocium vinee plantata				Ciutat	sd	ECR 347 f.91
Subhasta	Vinya		5020m sol.re.val.		Ciutat de Mallorca	1279	E.C.R. 349 f. 4v
un tros de terra in qua est vinea plantata et in parte ad plantandum",		32 1/2 lliures re.val.		al pla de Catí	1279	ECR 349 f 65v	
Venda	tros de terra "plantatum" de vinya		16 lliures re. val		Ciutat de Mallorca	1281	ECR 350 f. 90v
Establiment	terra "in quo (trocium terre) est plantate aliquo de vinea",	20 quarterades			Puig e la Mesquita "quod itur ad Portum Pinum"	1281	ECR 350 f.141
Venda	una peça de terra "plantata de vinea in parte et in parte ad plantandum"		33 lliures re. val.		"juxta Civitate",	1284	ECR 349 f. 184.
Establiment	tros de terra plantat de vinya "et in parte ad plantandum"		5020 sol.re.val.		Ciutat de Mallorca	1287	ECR 351 f.222
Venda	tros de terra "tam laboratum quam heremum cum		21 lliures re. val. quíties	10	satis prope caminum que itur ad Portum Pinum	1282	ECR 353 f. 292v/293

De tota manera, on millor es pot copsar el pes del conreu del vi al terme de la Ciutat de Mallorca és a través de les vendes de drets reials, ja que concentra habitualment entorn al 40% d'squests, al següent quadre es pot veure el import total de les vendes de l'any, i la quantitat corresponent a la Ciutat.

QUADRE 2. VENDES DE DRETS REIALS DEL VI A MALLORCA I A CIUTAT⁴⁷

ANY	TOTAL (en solidos reials de València)	CIUTAT	%
1267	2100	1000	47,62
1273	5725	2000	34,93
1274	4097	1420	34,65
1275	5083	2020	39,74
1276	5760	2260	39,23
1277	5100	1800	35,29
1278	7420	4000	53,90
1279	4400	4000	90,90
1280	9264	4000	43,17
1289	5130	4000	77,97
1290	6785	4800	70,74

Aquestes quantitats poden ser enganoyeses, ja que el total de l'illa no inclou sempre els mateixos termes. Així, per exemple, l'any en que el pes de la Ciutat és més gran, 1279 (Ciutat acpara més del 90%), en realitat el que passa és que els drets venuts només corresponen a Ciuta i al delme d'Inca. Crec que el que millor pot servir de punt de referencia real és l'any següent, 1280, no només perquè és l'any en que les rendes totals són més altes, sinó perquè la quantitat de districtes inclosos és la major del llistat⁴⁸. En

⁴⁷ Font: Soto (1997).

⁴⁸ S'hi inclouen Pla de Ciuta, Valldemossa, Inca, Sineu i Petra, Campos-Felanitx i Porreres, Manacor i Bellver, Montuiri-llucmajor i Castellig, Artà, Canarossa i Bunyola.

aquest any Ciutat representa el 43,17%, probablement el que més s'acostaria al seu pes real.

El cas de la Ciutat convé comparar-ho amb algun altre, per exemple, Inca i Felanitx.

Al terme d'Inca es recullen poques notícies de plantació de vinyes⁴⁹, però en canvi l'evolució dels drets reals palesen la segona concentració illenca, com palesa el quadre 3.

QUADRE 3. VENDES DE DRETS REIALS DEL VI A MALLORCA I A INCA⁵⁰

ANY	TOTAL (en solidos reials de València)	INCA	%
1267	2100	900	42,85
1273	5725	1300	22,70
1274	4097	1020	24,89
1275	5083	1220	22,03
1276	5760	1200	20,83
1277	5100	1500	29,41
1278	7420	1300	17,52
1280	9264	2300	24,83
1289	5130	130 (delme)	2,53

Si prenem com a punt de referència l'any 1280, Inca representaria entorn al 25% de les rendes reials del vi a Mallorca.

Com a exemple del que he dit anteriorment que el nombre de documents consignats no té per què coincidir amb la importància realment assolida per la vinya podem posar el de la zona de Felanitx-Porreres. Aquesta zona, que ja comptava amb tradició vitícola anterior a la conquesta musulmana⁵¹, durant els segles XIX i XX va assolir un paper important com a productora per al mercat intern mallorquí⁵². Seguint la documentació, al 1258 Jaume Picany

⁴⁹ 1266- Venda d'una "*vinea nostra plantata*" al terme d'Inca (E.C.R. 345 fol 188v). 1280- Es ven un tros de terra en part plantat de vinya i en part per plantar-hi per 30 sol. re. val. (E.C.R. 350 fol 38). 1281- Es venen 11 i 1/2 quarterades de terra plantades de vinya i per plantar-hi al rahal del Rei, per 21 lliures re. val. (E.C.R. 16 dol 23). 1286- Es ven mitja peça de terra "*in qua est plantata vinya <sic> et ad plantandum, cum arboribus qui ibi sunt*" per 7 lliures 15 so. re.val. (ECR 351 f. 125v).

⁵⁰ Font: Soto, 1997.

⁵¹ Veure nota 1.

engegà una important inciativa de plantació de vinya, donant set permisos a la zona, que seguiria més tard amb referències documentals de plantació de vinya molt abundants⁵³. Però això sembla ser més aviat un miratge⁵⁴. Si comprovem el pes que tenien els drets reials sobre el total de l'illa, veurem que era una quantitat no menyspreable, però més aviat minsa.

QUADRE 43. VENDES DE DRETS REIALS DEL VI A MALLORCA I A FELANITX-PORRERES-CAMPOS⁵⁵

ANY	TOTAL (en solidos reials de València)	FELANIT-PORRERES-CAMPOS	%
1273	5725	400	6,99
1274	4097	240	5,86
1275	5083	320	6,29
1276	5760	330	5,72
1277	5100	240	4,70
1278	7420	280	3,77
1280	9264	450	4,86

Les condicions dels establiments

⁵² J. Binimelis (1993)

⁵³ Kirchner-Soto (2006) i Soto (2013)

⁵⁴ La documentació conservada a l'ARM és molt irregular segons les zones. Per exemple, la porció corresponent a Nunó Sanç, a la que pertnyen Felanitx i Porreres, així com Bunyola I Valldemossa, estan sobredimensionades perquè bona part de la documentació conservada correspon a propietats del comte del Rosselló, que segurament s'hi afegiren a la documentació reial a partir de 1241, data del mort sense descendència de de Nunó Sanç i de l'absorció de la mseva porció per part del rei Jaume I, cosí seu.

⁵⁵ Font: Soto (1997)

Durant l'alta edat mitjana a Catalunya la plantació de vinya anava acompanyada d'un contracte d'establiment, la *complantatio*⁵⁶, que garantia per a l'establert el capital i mitjans necessaris. L'evolució de les fòrmules contractuals va fer que durant el procés de colonització de Mallorca aquest tipus de contracte es veiés substituït per d'altres, fonamentalment l'establiment emfitèutic i la pareceria. En ells, com veurem a través d'alguns exemples significatius, els establidors facilitaven no sols la terra, sinó que també proporcionaven els elements necessaris per a la producció de vi (bòtes, tines...), i en molts casos alguns tipus de moratòries contractuals, aplaçant el pagament de la renda o cens durant uns anys, fins que l'explotació fos viable. Posteriorment, la renda cobrada sobre les vinyes era prou alta, normalment la cinquenao sisena part del produït. Si hi afegim el pagament de delmes i rendes reials, això suposava poc menys de la meitat de la verema, que era el que normalment estipulaven els contractes de parceria. Es tractava de proporcions molt superiors a la del cereal, i fins i tot superiors a les de l'oli, de manera que l'incentiu per plantar vinya havia de ser molt gran per acceptar aquestes condicions tan oneroses. En el cas de Mallorca, la coexistència de parceria i establiment (*acapta*, que després es transforma en establiment emfitèutic plenament) planteja una sèrie de qüestions de resposta poc clara: segons sembla, la parceria resulta més freqüent en les etapes més immediates a la conquesta i repoblació, mentre que l'establiment inicialment és una mica menys extès, però s'hi acaba imposant⁵⁷. Crec que les pareceries inicials, al igual que els contractes d'esplet, corresponen a una perspectiva d'explotació ràpida, quasi predatòria, en què establidorss i establerte cercaven guanys a molt curt termini (n'hi ha pareceries de dos anys), i en quasi totes elles el protagonista és el cereal. L'establidor proporciona eimes (arades, eixades, rastrells, llavors...) i parteix la collita a mitges amb l'establert. En algun moment es va plantejar quan es produí l'expansió del cereal a Mallorca, després de la conquesta⁵⁸; per molt que la seva expansió va continuar posteriorment, crec que en aquests anys inicials posteriors a la conquesta, en el primer repoblament, és quan es va encetar aquest procés. Els parcers tenien interès en rendibilitzar les terres al màxim i en períodes molt curts. Això planteja una altra qüestió, que és fins a quin punt això es pot fer en terres que no hagin estat llaurades prèviament. ¿Paga la pena roturar una terra no acondicionada a la cerealicultura (o sigui, una garriga, un bosc, un marjal...) en períodes tan curts com els

⁵⁶ Salrach (1993 i 2001)

⁵⁷ Santamari (1990); Soto (1999).

⁵⁸ Jover-Soto (2003)

que plantegen les parceries que en parlem? ¿No es tractaria més aviat de “recuperar” terres antigament llaurades, i que no ho eren “des temps dels sarraïns”⁵⁹?

Els establiments emfitèutics, que acabarien imposant-se tindrien una altra finalitat, que és la d’omplir l’espai efectivament, de forma estable, assegurant el poblament (per iaxò les clàusules que fan referència a l’afocament), i no és gens arriscat pensar que tinguessin relació amb l’alternativa que suposava la repoblació del País Valencià. Els establiments, a més, tenien unes clàusules de pagament menys oneroses, tot i que hi incloïen el pagament d’una entrada que podia ser elevada.

En el cas de la viticultura la combinació de contractes de parceria, esplet i establiment manifesta un biaix molt semblant.

Un bon exemple d’aquest tipus de pareceria seria el de 26 de juliol de 1240, en què el jueu Juceff Mocatil signa un contracte de parceria per 6 anys de l’alqueria Rafal Abensaha o Abinjafia⁶⁰, situada al terme d’Esporles, amb Bernat Marquès i Miquel de Valls. Juceff es queda amb una sisena part de la producció de pa. La producció dels arbres fruiters, vinya i oli es repartiran en dues meitats. Les despeses també seran mig per mig. Al final del termini s’ha de retornar l’alqueria.

Com a establiment típic, podem citar l’establiment al 1247 d’un honor a l’alqueria Benifrangi de Montuiri, on s’estipula "*quod ibi plantes una quarterata de vinea, et vindemia non tenearis dare mihi nisi quintu*"⁶¹. En els casos en que es preten incentivar la plantació de vinya, es donen exempcions importants, com al 1262, en que s’estableix un honor a l’alqueria de Coalbet, a Bunyola “*ad sexenam de pane, olei et canbi et lini, et tascam vini, et ultra detis domini Regi et suis deciman, et ego <l’establidor> faciam censum*”. El menor pagament en vi es deu a que “*infra vii annos tenearis in dicto honore plantare une quarterate vinee*”⁶².

Els establiments de vinya poden ser gravats no a parts, sinó amb censos fíxos, com és el cas de l’alqueria Major de la Torra, al terme de Banyalbufar, al 1272⁶³. Com he dit abans, la lògica

⁵⁹ Veure, per exemple el permís per planta vinya a un honor de Felanitx, "*quod honorem non fuit laboratum a tempore in quod terra Mayoricarum fuit a manibus saracenorum erepta*" (ECR 345 f. 212v).

⁶⁰ C. Coll (2013, doc. 146) transcriu Abinyola. El contracte inclou clàusules molt concretes, “*cum omnibus terminis pertinentiis, olivaris, et arboribus et vineas suis ad benelaborandum et meliorandum. Ita quod vos laboretis cum vestris bestiis sive bovis et faciatis omnes missiones neccessarias dicte alquerie de vestro proprio. Ita quod de omni fructus panis que Deus dederit in dicta alqueria detis michi sex partem fideliter; et de omnibus fructibus arborum, et vinearum et de olei facto/a detis michi medietatem et vos accipias aliam medietatem. Tamen ego mittam medietatem in missione colligendi olivas et faciendi oleum et vos aliam medietatem. Ita quod in capite termini reddas michi dictamalqueriam. Ita quod si in capite primi anno, de primo usque ad terminum ad bene potandum vineas, et exermandum arbores, et fodiendum*”.

⁶¹ ECR 341 f. 160.

⁶² ECR 347 f.262v

de l'establiment consistia en mantenir l'alqueria poblada i afogada (“*et promittimus ece in dicta alqueria habitantes et affogantes nos et nostri*”). Encara que en aquest cas hom no parla directament de vinya (“...*stabilio...alqueriam meam...*”), més tard hom afegeix “*predictam itaque alqueriam cum domibus et turri que ibi est, cum ómnibus etc., et cum .ii. cubis, quorum unus est .i. saumatorum et alius .xxx. saumatorum, et cum botis que compliunt .iii. milia quartinos vini*”. Aquest establiment estava gravat amb un cens de 52 morabatins i mig (21 lliures reials de València, més que els drets reials de mols districtes de Mallorca). Les dimensions de l'explotació vitícola ere, doncs, força importants: els cups tenien una capacitat de 80 somades (), i les botes contenien 800 Hl., una quantitat realment enorme.

CONCLUSIONS

La colonització posterior a la conquesta de Mallorca al 1229 implicà que, com a la Catalunya nova o a València, els conqueridors extenguessin una vinya que si no havia desaparegut havia passat a formar part d'un policonreu de consum domèstic, i on probablement o no es produïa vi o es feia en molt petites proporcions. L'expansió de la vinuya va ser molt ràpida, superior a la d'altres conreus “colonials” com l'olivera, i paral·lela i complementària a la del cereal, ja que en molts casos la vinya es plantava en zones no aptes per al cereal.

Inicialment el paisatge vitícola apareix com una vinya promíscua, alteranant amb altres conreus arborícoles i fins i tot d'horta, però hom veu una tendència a la especialització, la creació d'una autèntica vinya comercial. Això es palesa per les grans quantitats de terra cedides per a la seva plantació, així com a la concentració de la vinya en els principals nuclis de la illa, sobretot Ciutat de Mallorca, que concentra gairebé la meitat de la producció, i també Inca, seguida a distància d'altres zones, atès que la vinya s'hi expandí pertot⁶⁴.

⁶³ ECR 348 f.37v

⁶⁴ J. Juan (1993) assenyala que al segle XIV la segona zona productora de Mallorca era Alcúdia. La documentació que he consultat conté molt poques dades sobre aquest districte, degut a es seves característiques, que ja s'han explicat

Els contractes inicials semblen predominantment de parceria, alguns d'ells a temps molt curts, per s'acaba imposant, en un termini de temps relativament ràpid, l'establiment de caàcter emfitèutic, que garanteix la fixació de la residència dels establerts. Les condicions de la parceria són normalment a mitges, mentre que en l'establiment els pagaments es fixen o bé en censos fixats en moneda, o bé en una sisna part. Les reduccions temporals de pagament per tal d'engegar la plantació són molt habituals.

A principis del segle XIV l'expansió de la vinya ja havia assolit uns nivells altíssims. El 20% del total dels delmes corresponia al vi⁶⁵, mentre que els grans representaven el 56,5%, la ramaderia el 11%, l'oli el 10% i l'hortalissa menys del 2,5%. El vi mallorquí era exportat a bastament, i, al 1273, per exemple, Pere III d'Aragó feia importatr vi blanc i vi vermell “del millor e pus que aqui puxats trobar” per les noces del seu fill primogènit⁶⁶. Evidentment, el segle XIII havia contemplat una gran expansió dels conreus vitícoles.

BIBLIOGRAFIA

C.Alsina; G.Feliu L. Marquet (1990) *Pesos, mides i mesures dels països catalans*, Barcelona

M. Barceló (1984) “Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'al-Zuhri”, a *Sobre Mayûrqa*, Palma, pp.35-53.

A.Benet (1993) “El conreu de la vinya al pla de Bages als segles “, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. II, Universitat de Barcelona, pp. 241-264

J. Binimelis (1993) “L'estació enològicade Felanitx i la reconstrucció de la vinya a Mallorca a la primera meitat del segle XIX, “, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. I, Universitat de Barcelona, pp. 225-244

T.N.. Bisson (1985) *Fiscal accounts of Catalonia under the Early Cont-Kings (1151-1213)*, California Universitu press, Berkeley

P.Bonnassie (1979) *Catalunya mil anys enrere. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X a final del segle XI*, 2 vols., Barcelona

⁶⁵ J.Juan, 1993

⁶⁶ J. Trenchs, 1993, doc.n.24.

C. Coll (2013) El Llibre Manual de Pere Romeu, notar públic de Mallorca (1240). Estudi del document, memòria d'investigació per l'obtenció del diploma d'Esstudis Avançats, Universitat de Illes Balears

T.de Castro (1996) *La alimentación en las crónicas castellanas bajomedievales*, Universidad de Granada

F.García Oliver (2004) “Els cultius”, a. J.M. Salrach (coord.) *Història agrària dels països catalans. L'Edat Mitjana*, vol. 2, Barcelona, pp. 301-334

E. Guinot (1993) “El mercat local de vi a la València medieval”, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. I, Universitat de Barcelona, pp. 431-442.

G. Jover- R. Soto (2003) “De la agricultura andalusí a la feudal: ¿una ruptura agroecològica? (Mallorca, 1230-1350)”, a A. Sabio i I. Iriarte (eds.) *La construcción histórica del paisaje agrario en España y Cuba*, Universidad de Zaragoza

J. Juan (1993) “L'evolució de la producció vitícola a Mallorca entre els segles XIV i XVII”, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. I, Universitat de Barcelona, pp. 409-418.

H. Kirchner, R. Soto (2006) “Les tècniques agràries andalusines i les transformacions posteriors a la conquesta catalana a les Illes Balears”, a A. Bonner i F. Bujosa (dir.) *Història de la ciència a les Illes Balears*, vol. 1, l'Edat Mitjana, Palma, pp. 101-152.

P. Marimon, “El vi: cultura a l'Antiguitat balear”, *Historica.cat* (Revista digital d'Història), n. 43

A.Mas i R. Soto (2007) “Els repartiments de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metrològiques”, a E. Guinot i J. Torró (eds.) *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, Universitat de València

M. Oliver (1993) “Del vi a l'aiguardent. Mallorca, XVIII-XIX”, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. I, Universitat de Barcelona, pp.463-491.

P.Pérez (En premsa) “De jovades i quarterades. Amidaments i equivalències a partir de la relectura del Llibre del repartiment de la porció reial.”

A.I. Pini (1974) “La viticultura italiana nel Medioevo (Coltura delle vite e consumo del vino a Bologna dal X al XV secolo)”, *Studi Medievali*, 3ª serie, anno XV, fase 2, pp. 759-884

G. Rosselló (1973) *Los siglos oscuros de Mallorca*, Trabajos del Museo de Mallorca, 14, separata de *Mayurqa X*

V.M. Rosselló (1974) *Mallorca. El sur y el sureste*, Palma de Mallorca

J.M. Salrach (1993) “La vinya i els viticultors a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana”, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. I, Universitat de Barcelona, pp.117-145.

J.M. Salrach (2001) “La viticultura de la Catalunya nova després de la conquesta: societat i mercat en el segle XII”, *Acta Historica et Archaologica Mediaevalia*, n. 22, pp. 229-256

A.Santamaría (1990) *Ejecutoria del reino de Mallorca, 120-1343*, Ajuntament de Palma.

A. Serra (1993) “El vi, la seva importància i la seva elaboració entre els segles XIII-XVI a la Catalunya central”, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. I, Universitat de Barcelona, pp. 281-298

R. Soto (1978) “La aljama judaica de Ciuta en el siglo XIII (época de Jaime I)”, *BSAL*, ANY XCV, T. XXXVI, pp. 145-184...

R. Soto (1985) “Alguns casos de gestió Colonial feudal a la mallorca del segle XIII”, *Estudi General n.5-6*, Girona, pp. 343-369

R. Soto (1997) “Patrimoni reial i transformacions agràries a Mallorca en el segle XIII”, *Actes del Col.loqui Corona, municipis i fiscalitat a La Baixa Edat Mitjana*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, pp. 555-573

R. Soto (1999) “Colonització i diernciació pagesa a la Mallorca dels segle XIII”, a Doctor Jordi Nadal. *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, vol. I, Universitat de barcelona, pp. 375-401

R.Soto (2013) “L'organització agrícola de les noves terres a Mallorca i el paisatge rural”, a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I, volum ii*, Institut d'estudis Catalans, Barcelona, pp.457-493.

J. Torró (1999) *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana, (1238-1276)*, Universitat de València

J. Trenchs (1993) “El vi a la taula reial: documents per al seu estudi a l'època del Rei Cerimoniós”, a E. Giralt (coord.) *Vinyes i vins: mil anys d'història*, vol. I, Universitat de Barcelona, pp. 343-366

Urvoy (1978) *Le monde des ulémas andalous du VII/XIIIe. Siècle (Étude sociologiques)*, Genève

Virgili (2001) *Ad detrimendum Yspanie. La conquesta de Turtûsa i la formació de la societat feudal*, Universitat Autònoma de Barcelon-Servei de Publicacions de lal Universitat de València